

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 182-192/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 182-192

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

YORUMUN DÜNYASINDAN METNİN DÜNYASINA: A'RÂF SÛRESİ 172 VE 173. ÂYETLERİNİN SÛRE BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE ANLAMI VE ZEMAHŞERÎ'NİN YORUMU

Bilal DELİSER

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Sivas
Assoc. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University Faculty of Theology, Department of Interpretation, Sivas/Turkey

bilaldeliser@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-5465-3371

ror.org/04f81fm77

Öz

A'râf sûresi 172. ve 173. âyetlerinin, Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı özelinde anlaşılması yönündeki çabanın tüm İslâm yorumlama geleneğindeki temel sorunlara işaret ettiği, doğru tahlil edildiğinde ise bir çözüm sunduğu söylenebilir. Konuyla ilgili mevcut çalışmalarda âyetlerde zikredilen olay resmedilmeye çalışılmış, ancak Zemahşerî'nin yorumunu açığa çıkarmak için ayrıca çaba sarf edilmemiştir. Bu çalışmada önce ilgili âyetlerin sûre bütünlüğü içindeki yeri tespit edilmiş daha sonra Zemahşerî'nin bu âyetleri yorumlama biçimine odaklanılmıştır. Bu vesile ile Zemahşerî sayesinde ilgili âyetlerin dilbilim çerçevesi belirlenirken aynı zamanda âyetin tarih üstü ve temsilî değil, tarih içi muhataplarla anlaşılabilmesinin imkânları da aralanmış olmaktadır.

Tefsir kaynaklarında A'râf sûresi 172. âyetin yorumlanmasında üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. Birinci yaklaşıma göre burada zikredilen mîsâk, insanlar dünya dediğimiz varlık alanında yaratılmadan önce ruhlar âleminde alınmıştır. İkinci yaklaşıma göre, buradaki ahitleşme insanların Allah'ı bilip tanıma kapasitesine sahip olduğunu gösteren temsilî bir anlatımdır. Üçüncü yaklaşım, işârî tefsirlerde görüldüğü şekliyle, olayı ilmî sûretler ve ayân-ı şâbitelerle açıklamaya çalışan yorumlardan oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Elest Bezmi, Ahit, Mîsâk, el-Keşşâf, Zemahşerî.

FROM THE WORLD OF INTERPRETATION TO THE WORLD OF THE TEXT: THE MEANING OF THEVERSES 172 AND 173 OF THE A'RÂF SURGERY IN THE ENTIRE TIME AND THE INTERPRETATION OF ZAMAKHSHARI

Abstract

It can be said that the effort to understand the 172nd and 173rd verses of the A'râf surah in particular to Zamakhshari's al-Kashshaf points to the fundamental problems in the entire tradition of Islamic interpretation, and when properly analyzed, it offers a solution. In the current studies on the subject, the event mentioned in the

Geliş Tarihi: 09.06.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1312440

Kabul Tarihi: 01.07.2023

verses has been tried to be depicted, but no further effort has been made to reveal Zamakhshari's interpretation. In this study, firstly, the place of the related verses in the unity of the surah was determined and then the way of interpretation of these verses by Zamakhshari was focused. By this means, thanks to Zamakhshari, the linguistic framework of the relevant verses is determined, while at the same time, the possibilities of understanding the verse with historical interlocutors, not suprahistorical and representative, are also opened.

In tafsir sources, three different approaches are mentioned in the interpretation of the 172nd verse of the A'râf sura. According to the first approach, the mîsâk mentioned here was taken in the realm of spirits before humans were created in the realm of existence, we call the world. According to the second approach, the covenant here is a representative expression that shows that people have the capacity to know and know God. The third approach, as seen in the ishari tafsir, consists of interpretations that try to explain the event with scientific forms and ayan-ı şâbites.

Keywords: Tafseer, Alest Bezmi, Covenant, Pact, al-Kashaf, Zamakhshari.

Atıf / Cite as: Deliser, Bilal. "Yorumun Dünyasından Metnin Dünyasına: A'Râf Sûresi 172 Ve 173. Âyetlerinin Sûre Bütünlüğü İçinde Anlamı ve Zemahşeri'nin Yorumu". *Apjir* 7/2 (Ağustos 2023), 182-192.

Giriş

A'râf sûresi'nin; وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا فَلَوْ بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا فَلَوْ بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا فَلَوْ بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا فَلَوْ بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ bu iki âyeti ile müfessirlerin olduğu kadar kelimelerin, sûflerin hatta fakihlerin de ilgilendiği ve kendilerine özgü yorumlar geliştirdiği bilinmektedir.² Söz konusu âyetlerde dile getirilen konu ve anlatım, âyet metninde geçmese de gelenekte elest bezmi veya bezm-i elest, ahit, mîsâk gibi adlarla ifade edilmektedir.³ Yaygın anlayışa ve çoğunluğun görüşüne göre bu âyetlerden anlaşılın şudur: İnsan türünün dünya serüveni henüz başlamadan önce kendilerinden "Elestü bi Rabbiküm" hitabıyla Allah'ı Rab olarak tanımaları istenmiştir. Ardından onlar da "Kâlû Belâ" cevabıyla bir mîsâk ve ahitte bulunmuşlardır. Tefsir kaynaklarında A'râf sûresi 172 ve 173. âyetinin anlaşılması ile ilgili üç temel yorumlama biçiminden söz edilmiştir.

Birincisi çeşitli rivayetlerle de desteklenen ve âyetin zahiri anlamının bu olduğu iddia edilen mîsâk hadisesidir.⁴ Meşhur olan bu birinci görüşe göre; Allah ruhlar âleminde, Hz. Âdem'in sırtından/sulbünden/omurga kemiğinden kıyamete kadar gelecek olan tüm zürriyetlerini/nesillerini çıkarmış ve kendilerini şahit tutup "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sormuş, onlar da "Evet, Rabbimizsin, biz buna şahidiz" demişlerdir. Böylece Allah onlardan kendi varlığını ve birliğini tasdik edip bildiklerine dair söz almıştır. Bu

¹ A'râf 7/172-173.

² Bu tür yorumları bir arada görmek için bk. Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd., (İstanbul: Azim Yayıncılık, ts.), 4/165-175.

³ Bu kavramlar ve açıklamaları için bk. Şemsettin Işık, "İlk Mîsâk (Elest Sözleşmesi)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2019), 87-95.

⁴ Konu ile ilgili tüm rivayetleri ve değerlendirmeleri bir arada görmek için bk. Muhammed Coşkun, "Tefsir Literatüründe Elest Bezmi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016), 97-120; Gürbüz Deniz, "Elest Bezmi ya da Hangi Söz?", *Eskiyeni* 26 (Bahar 2013), 151-161.

**YORUMUN DÜNYASINDAN METNİN DÜNYASINA: A'RÂF SÛRESİ 172 VE 173.
ÂYETLERİNİN SÛRE BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE ANLAMI VE ZEMAŞERİ'NİN YORUMU**

ahitleşmenin kıyamet günü insanların “biz bundan habersizdik” ya da “vaktiyle atalarımız Allah’a şirk koşmuşlardı, biz de onlara uyup böyle yaptık” dememeleri için gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁵

Âyetlerle ilgili ikinci yorum ise, bu âyetlerin temsilî/simgesel/mecazî anlatımlar içerdiği yönündedir. Bu yaklaşıma göre, Allah’ın varlığı ve birliği gibi hususlara iman etme yetisi zorunlu olarak insan fitratında mevcuttur. Allah, kâinatı ve insanı yaratırken kendi varlığına kanıt olacak delilleri de hem kâinatta ve hem de insanın kendi nefsinde (tabiatında) yaratmıştır. Kâinat ve insan fiilî olarak Allah’ın ulûhiyyetine ve vahdâniyyetine şahitlik eder. Bu sözleşme dille söylenmiş sözlü ve ikrara dayalı kelâmî bir mîsâk değil, bir marifet kuvvetinin tanıma olgusunun doğal durumu açısından fiili bir mîsâktir. Sâlim akla sahip her insan, aklın doğuştan sahip olduğu bu yetenek ve güç sayesinde fitratının bir gereği olarak Allah’ın varlığına inanır.⁶

Üçüncüsü ise işârî tefsir olarak yapılan yorumlardır. Bunlar genel olarak; Hz. Âdem’in ve evlatlarının (neslinin) sulbünden çıkarılan zürriyet ile kastedilen şeyin, ilmî sûretler ve ayân-ı şâbite, bunların çıkarılmasının amacı ise, Hak Teâlâ’nın zatının (zât-ı eḥadiyye’nin) tecellî ve zuhûrunun olduğu iddia edilmesidir.⁷

Tarih içinde oluşan bazı yorumlar süreç içerisinde o kadar baskın ve belirleyici olmuş ve gelenek bunu o kadar sahiplenmiştir ki, metin tamamen bu gözle okunur hale gelmiştir. Artık insanlar çoğunlukla metne bakma ve bu yorumu kritik etme ihtiyacı bile hissetmez olmuşlardır. İşte bu duruma benzer yorumlardan biri de çalışmamıza konu olan âyetlerle ilgili yapılan meşhur birinci yorumdur.

Bu çalışmada Zemaşerî’in yardımı ile metnin dünyasına ve âyette kastedilen şeye ulaşarak Zemaşerî’in bakış açısının belirginlik kazanması istenmektedir. Bu nedenle ilgili âyetlere getirilen diğer yorumlama biçimleri üzerinde ayrıca durulmamıştır. Şimdi ilgili âyetlerin tarihsel arka planını vererek, Zemaşerî’nin bu âyetleri tefsir ediş şekline ve teklifinin ne olduğuna geçebiliriz.

1. Sûrenin Tarihsel Arka Planı ve Muhtevası

A'râf sûresi hicretten önce Mekke’de nazil olmuştur.⁸ Sûrenin nazil olduğu tarihsel vasat, peygamberlik olgusuna yabancı olmayan ancak Hz. Muhammed’in peygamberliğine karşı

⁵ Birinci ve ikinci yorumun geniş değerlendirmesi için bk. Ömer Aydın, “Kâlû Belâ (A'râf, 7/172) Âyetinin Farklı Bir Yorumu”, *Ekev Akademi Dergisi* 11/32 (Yaz 2007), 37-46.

⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/168.

⁷ İşârî yorumlar ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Coşkun, “Tefsir Literatüründe Elest Bezmi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016), 110-117; Muammer Cengiz, “Tasavvuf Tarihinde Elest Mîsâkına Dair Yorumlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017), 905-924.

⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/7; Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2022), 1/392.

toplumsal muhalefetin şiddetlendiği, Müslümanların bir topluluk haline geldiği bir döneme tekabül etmektedir.⁹ Sûrede anlatılan konular dikkate alındığında bu sûre ile En'am sûresinin hemen hemen aynı zaman diliminde, yani Hz. Peygamber'in Mekke'de geçen hayatının son yıllarında nazil olduklarını göstermektedir. Sûrenin ana konusu, dikkat çekici bir üslûpla, Hz. Muhammed'e gönderilen ilâhî tebliğe çağrıdır. Bu, Hz. Peygamber'in Mekkelilere yaptığı uzun süren nasihatleri neticesinde, onlar üzerinde bir tesir görülmemesi nedeniyle. Hatta onlar, Hz. Peygamber'in davetine karşı adeta sağır kesilmişler, inatçı, bir o kadar da vurdumduymaz olmuşlardır. Sûrede, Mekkelilere ilâhî daveti kabul etmeleri için sürekli çağrıda bulunulmasının yanında, daha önceki kavimlerin, peygamberlerine karşı takındıkları yanlış tavırlar ve sonuçları sert bir dille anlatılmıştır. Bu vesile ile Mekke halkı kendilerini doğru yola çağırان Resûl-i Ekrem hususunda uyarılmıştır. Hitabın sonuç bölümü, Hz. Peygamber'in ileride kendileriyle ilişkiler içinde olacağı Ehl-i Kitab'a yöneltilmektedir. Bu, hicret vaktinin artık yaklaşmakta olduğunu, Hz. Muhammed'in mesajının öncekilerde olduğu gibi sadece kendi kavmine münhasır kalmayıp bütün insanlığa yayılacağına ifadesidir. Sûrede Yahudilere hitap edilen bölümlerde, onların peygamberlik müessesesine karşı münafıkça tutumlarının sonuçlarına işaret edilmektedir. Çünkü onlar sözle Hz. Mûsâ'ya inandıklarını söyledikleri halde, gerçekte onun öğretilerine karşı gelmektedirler. Bütün bu tavırlarının neticesi olarak, alçaklık ve rezillikle suçlanmışlardır. Sûrenin sonunda, Hz. Peygamber ve ona uyanlara, İslâm'ın tebliğ vazifesini hikmetlice yapabilmeleri için, bazı talimatlar verilmektedir.¹⁰ A'râf sûresi Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmeyen Mekke müşriklere bir manifesto niteliğindedir. Sûrede uhrevî azap figürleri detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir. Sûrede önce Hz. Peygamber'i Allah'ın elçisi olarak kabul etmeyen müşriklere, Hz. Âdem'e karşı benzer tavır sergileyen Şeytan'a benzeten Hz. Âdem-İblis kıssası anlatılmaktadır.¹¹ Daha sonra Hz. Muhammed'le benzer kaderi paylaşan ve aynı muhalefetle karşılaşan Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb¹² peygamberlerden bahsedilmekte ve ardından detaylı olarak Hz. Mûsâ'nın kıssası ve İsrâiloğulları'nın tutum ve davranış biçimlerine yer verilmektedir.¹³ Hz. Mûsâ kıssasının sonlarına doğru ise Tevrat'a vâris kılınan ancak zamanla Tevrat'taki emir ve yasaklara karşı lakayt davranan bir grup Yahudi din adamının hikâyesi anlatılmaktadır. Bu grubun lakayt davranması sebebiyle Sînâ Dağı'nın onların üzerlerine kaldırılarak yeniden Tevrat'taki emir ve yasaklara sınımsız sarılmaları ve onu tatbik etmeleri hususunda söz alınma sahnesi anlatılmaktadır.¹⁴ İsrâiloğulları'ndan bir grup Tevrat'ın hükümleri ağır ve zor olduğu için onu kabul etmek istememişler Allah da onlardan söz almıştır. Buradaki söz alma Tevrat üzerinde olup soyut bir şeye değil somut ve şahitli söz almaya işaret

⁹ Ali Parlak, "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi", *Universal Journal of Theology* 3/2 (2018), 127.

¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 2/11.

¹¹ A'râf 7/11-27.

¹² A'râf 7/59-102

¹³ A'râf 7/103-173.

¹⁴ A'râf 7/169-171.

etmektedir.¹⁵ Sürenin 11. âyetinden 173. âyetine kadar konu nübüvvetle ilgilidir. Resûl-i Ekrem'in Risâlet'ine karşı çıkan Mekke müşriklerine tarih içinde yaşanmış peygamber kıssalarıyla cevap verilmekte ve Allah Resûlü desteklenmektedir.

2. Metin İçi Bağlam ve Zemaşerî'nin Yorumu

Öncelikli olarak ilgili âyetler sûre bütünlüğü, âyetlerin siyak ve sibakına bağlı olarak çözümlenmeli, sonra tarih içindeki kazandığı yorumlar ayrıca tahlil edilmelidir. Bu şekilde yapıldığında ve metin içi bütünlük dikkate alındığında âyetlerin tarihsel hafızaya atıfla konuştuğu/hitap ettiği açıkça görülmektedir. Bilindiği üzere tarihsel hafızaya atıfta bulunmadan pek çok âyeti düzenli bir cümle olarak çevirmek bile bazen imkânsızlaşabilmektedir. Bu bağlamda ilk müfessirlerin israilî rivayetlere fazlaca yer vermesi, âyetleri tarih içinde okuma çabası olarak yorumlanmalı ve anlayışla karşılanmalıdır. Zemaşerî bu âyetlere hem temsilî hem de tarihî anlam vermektedir. Zemaşerîye göre, bu âyetlerdeki anlatım üslûbu hem temsilî ve tahyîlî (zihinde canlandırma) hem de tarihîdir.

Sûreye bir bütün olarak baktığımızda sûrenin peygamberler, peygamberlik ve nübüvvetle ilgili olduğu görülür. Diğer sûrelerde dağınık olarak anlatılan Hz. Mûsâ kıssasının önemli bir kesitine A'râf sûresinde yer verilmiştir. Sürenin ana konusunun İsrâilîoğulları, tevhit ve nübüvvet olduğu konusunda kuşku yoktur. Bu ana tema içerisinde 172 ve 173. âyetlerin sûre içerisinde yerini görebilmek için birkaç âyet öncesi ve birkaç âyet sonrasıyla birlikte bir kesiti metin-meal verip Zemaşerî'nin ilgili âyetleri nasıl tefsir ettiğini görebiliriz.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالِدَارُ الْأُخْرَى خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (169) وَالَّذِينَ يُمْسِكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ (170) وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (171) وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (173) وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (174) وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (175) وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (176) سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا بِظُلْمٍ

169-176. “Sonunda, onların ardından kendilerinin yerine kitaba (Tevtat'a) vâris olan öyle bir nesil geldi ki, bunlar, “nasıl olsa ileride başlanırsız” diyerek şu dünyanın gelip geçici metânı alıyorlardı! Kendilerine, buna benzer bir başka geçici metâ gelse onu da alıyorlardı... Peki onlardan, “Allah

¹⁵ Parlak, “Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi”, 128.

hakkında gerçek neyse sadece onu söyleyeceklerine dair” kitap sözü alınmamış mıydı ve onlar kitaptaki bu sözü okumamışlar mıydı?! Müttakîler için Âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız? Buna karşılık, kitaba (Tevrt’a) sınıksız sarılanlar ve (gerçek birer dindar olarak) namazı dosdoğru kılanlar; işte böyle ıslaha çalışanların mükâfatını Biz asla zayi etmeyiz. Hani, o dağ tıpkı bir gölgelik gibi üzerlerine kaldırmıştık da tepelerine düşecek sanmışlardı... “Size verdiğimiz kararlılıkla tutun ve onun muhtevası üzerinde düşünün ki sakınsınız.” (buyurduk.) Hani senin Rabbin, Âdemoğullarından -yani sırtlarından/sulplerinden-soylarını çıkartırken, onları kendi aleyhlerine şahit tutarak “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti de; “Elbette... (Buna) şahitlik etmekteyiz.” demişlerdi... Kıyamet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktu!” dersiniz diye, ya da “Aslında, daha önce bizim atalarımız şirk koşmuşlar; biz ise onların ardından gelen bir nesiliz!.. Sen şimdi, bu bâtılı icat edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mı edeceksin?!” dersiniz diye... İşte Biz âyetleri(mizi) böyle açıklıyoruz; evet, belki dönerler... (Resûlüm!) Âyetlerimizi kendisine verdiğimiz halde onlarla alâkasını kestiği için, şeytanın, peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kişinin haberini onlara oku. Dileseydik, o âyetler sayesinde onu yükseltirdik, fakat o, arzu ve ihtiraslarına uyarak yere saplandı. Artık onun hâli köpeğin hâli gibidir ki üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte, Bizim âyetlerimizi yalanlayan kavmin hâli böyledir. Sen (bu tür temsillerle durumlarını) anlatmaya devam et; belki düşünürler.”

2.1. Zemahşerî'nin Âyetleri Temsilî Anlatım Yoluyla Anlaması

Kur'an-ı Kerim'in muhataplarına seslenirken kullandığı etkin hitap üslûpları arasında mecazın bir şubesi olan temsilî anlatım da bulunmaktadır. Meselle anlatım yolu, Arapların çok iyi bildiği bir yol olduğu için Kur'an, bu yöntemi en iyi şekilde kullanmıştır. Zira Araplar, temsille anlatımı, ifadenin en üst mertebesi ve en özlü anlatım yolu olarak görmüşlerdir.¹⁶ Kur'an ilimleri içerisinde, “meseller/emsâlü'l-Kur'ân”, Allah'ın söylemek istediği bazı şeyleri, zihinde daha iyi yer etmesi için somut biçimde insanın algılayabileceği bir düzeyde ifade etmesinin yolu olarak anlaşılmıştır. “Beyan”, İslâm dininin özelliklerinden, “mesel” ise “beyan”ın en büyük yardımcı unsuru olarak görülmüştür. Kur'an bazı durumlarda, temsilî/analoji yolunu tercih etmiştir.¹⁷ Bunun nedeni, anlamın şekiller gibi somutlaştırılmak istenmesidir. Çünkü şekiller/sûretler zihinde daha kalıcıdır. Kavramlar ve anlamlar insanın duyu algılarından uzaktırlar. Bunlar insan zihninde daha iyi yer etmesi için somutlaştırılarak anlatılmış ve gözle görülür hale getirilmiştir. Böylece histen/algıdan uzak bir bilgilendirme ve anlatım yolu değil, işitenin gözünün önüne getirip canlandırabileceği tasvirî bir anlatım yolu benimsenmiştir.¹⁸ Kur'an'ın böyle bir yola başvurması kendine özgü bir üslûptur. Bu

¹⁶ Veli Ulutürk, *Kur'an'da Temsilî Anlatım* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 16.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de temsilî anlatım örnekleri ve açıklamaları için bk. Necdet Çağıl, “Hakikat-Mecaz Kutuplaşması Bağlamında Kur'an'da Temsilî (Simgesel) Anlatım”, *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (Bahar 2013), 93-112.

¹⁸ Bilal Deliser, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 302-306.

**YORUMUN DÜNYASINDAN METNİN DÜNYASINA: A'RÂF SÜRESİ 172 VE 173.
ÂYETLERİNİN SÜRE BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE ANLAMI VE ZEMAŞŞERÎ'NİN YORUMU**

üslûpla insanların kullandıkları dil sınırları içerisinde kalınarak insanların deney ötesi gerçekliğin farkına varmaları amaçlanmıştır.¹⁹

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ
تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ
بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (173)

Zemahşerî bu âyetlerin tefsirinde şunları söylemektedir: “Zürriyetlerin Âdemoğullarının sırtlarından çıkartılması” nesilden nesle babalarının sulplerinden çıkartılması ve kendi aleyhlerine şahit tutulması anlamındadır. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette... (Buna) şahitlik etmekteyiz” diyalogu temsilî olup, böylece, anlaşılması güç bir olgu insanın hayalinde canlandırılmış olmaktadır (tahyîl). Bununla, Allah’ın insanların önüne, yegâne Rableri olduğuna dair deliller diktiği; insanın da -doğruyla yanlışı ayırt etsin diye Allah tarafından emrine verilen akıl ve basiret araçları ile- buna tanıklık ettiği anlatılmaktadır. Onları bir nevî kendi aleyhlerine şahit tutmakta; soru sormak amacıyla değil, onlara doğru cevabı ikrar ettirmek için ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demekte; insanlar da sanki ‘Elbette... Bizim Rabbimiz sensin; kendi aleyhimize tanıklık ettik ve senin yegâne [Rabbimiz] olduğunu ikrar eyledik.’ demektedirler. Gerek Allah kelâmında gerek Resûlünün sözlerinde gerekse Arap dilinde temsilî anlatım yaygındır. “Bizim bir şey dilediğimiz zamanki sözümüz, ona ‘ol’ demekten ibarettir; anında olmaya başlar.”²⁰ ve “Sonra, duman halindeki göğe yönelmiş; ona ve arz’a ‘gönüllü ya da gönülsüz ikiniz de gelin.’ demiştir... İkisi de ‘gönüllü geldik’ demişlerdir.”²¹ âyetleri, A’râf 172. âyetinde anlatılan olayın bir benzeridir ve aynı edebî üslûpla hitap edilmiştir.²²

Zemahşerî’ye göre, Nahl 16/40 ve Fussilet 41/11 âyetlerindeki anlatımlar da A’râf 172. âyeti gibi temsilîdir. Yani Allah herhangi bir şeyi karşısına alıp ona ol demiş değildir. Buradaki ol emri temsilî olarak Allah’ın kudretine ve yaratmadaki hızına işaret etmektedir. Aynı şekilde göğe ve yere “gönüllü ya da gönülsüz ikiniz de gelin” demesi ve onların “gönüllü geldik” demeleri Allah’ın onlara böyle bir hitapta bulunduğu ve yerin ve göğün cevap verdiği anlamına gelmez. Temsilî olarak Allah’ın bu yaratma iradesine itiraz edemeden boyun eğdiklerini göstermektedir. Aynı üslûp Elestü bi Rabbiküm? Kâlû belâ ifadeleri için de geçerlidir.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ
أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ
بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (173)

¹⁹ Turan Koç, *Din Dili* (Kayseri: Rey Yayınları, ts.), 118.

²⁰ en-Nahl 16/40

²¹ Fussilet 41/11

²² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf, ‘an hakâ’iki ğavâmidî’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vacûhi’t-te’vil, Keşşâf Tefsiri*, (Metin-Çeviri), çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1034.

hitabı ve onların *قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا* demeleri şeklinde gerçekleşen diyalog temsilî olup, anlaşılması güç bir olgu insanın hayalinde canlandırılmış olmaktadır.

Zemahşerî'ye göre bu temsille, Allah tarafından emrine verilen akıl ve basiret sayesinde insanın doğruyla yanlış ayırt edebilecek yetenekte olduğu ve kendisinin buna tanıklık ettiği anlatılmaktadır. Allah onları bir anlamda kendilerini kendilerine şahit tutmakta; soru sormak amacıyla değil, onlara doğru cevabı ikrar ettirmek için böyle bir diyaloga girmektedir. “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” demek; insanlar da sanki “elbette... Bizim rabbimiz sensin; kendi adımıza tanıklık ettik ve senin rabbimiz olduğunu ikrar eyledik.” demek suretiyle insandaki potansiyel inanç ve ikrar kuvvetine işaret edilmektedir. Kıyamet gününde ise insan verilen bu akıl ve basiret kuvvetini kullanmadıysa, bundan habersizdim deme hakkı olmayacak ve sadece kendini kınayacaktır. Ayetin devamında yer alan *أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ* ifadesini Zemahşerî şu şekilde tefsir etmiştir: “Kıyamet günü ‘bizim bundan haberimiz yoktu!’ bunu fark etmedik” ya da “aslında, daha önce bizim atalarımız şirk koşmuşlar; biz ise onların ardından gelen bir nesiliz. Bu yüzden biz de onlara uyduk” demenizi istemediğimiz için doğruluğuna aklın şahitlik edeceği bu delilleri var ettik. Çünkü tevhide dair delilleri ortaya koymak ve dikkatlerin bu delillere çekilmesi her zaman kendileri ile birlikte gerçekleşmiştir.”²³

2.2. Zemahşerî'nin Âyetleri Tarihsel olarak Yorumlaması

Zemahşerî âyeti temsilî olarak yorumladıktan sonra âyetteki zamirlerin ve isimlerin kime ait olduğunu tarihsel zeminde tespiti çalışır. O bu konuda tefsirinde şunları söylemiştir: “Şayet Âdemoğulları ve zürriyetleri kimlerdir?” dersin şöyle derim: Allah, “Âdemoğulları” ile Allah’a şirk koşan ve “Üzeyir Allah’ın oğludur” diyen Yahudileri, “zürriyetleri” ile de Peygamber (s.a.) döneminde yaşayan ve atalarının izinden giden Yahudileri kastetmiştir. “Daha önce bizim atalarımız şirk koşmuşlardı” ifadesi, âyetin müşrikler ve evlatları hakkında olduğuna delildir.”²⁴ Zemahşerî, A'râf 163, 164, 167, 171, 175. âyetlerinin de Yahudilerden bahsettiğini belirtmektedir.²⁵ Böylece Zemahşerî tarih ilminin rivayet, olayları ve şahısları haber verme özelliğinden yararlanarak âyetleri tefsir etmiştir.

Zemahşerî'nin, A'râf 172 ve 173. âyetlerindeki ifadeleri tarihsel zeminde muhataplarıyla doğru tespit etmesi, oluşması muhtemel her türlü yanlış yorumun önünü kesmektedir. Buna göre âyette *بَنِي آدَمَ* “âdemoğulları” ifadesiyle kastedilen, İslâm gelmeden önce Allah’a şirk koşan ve “Üzeyir Allah’ın oğludur” diyen Yahudilerdir. *ذُرِّيَّتَهُمْ* “zürriyetleri” ifadesi ile de, Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve atalarının izinden giden Yahudiler kastedilmektedir. Yine âyetteki *إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ* “daha önce bizim atalarımız şirk koşmuşlardı” ifadesiyle âyetin müşrikler ve evlatları hakkında tarihî bir anlatı üzerinden

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/1034.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/1036.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/1036.

YORUMUN DÜNYASINDAN METNİN DÜNYASINA: A'RÂF SÛRESİ 172 VE 173. ÂYETLERİNİN SÛRE BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE ANLAMI VE ZEMAŞERÎ'NİN YORUMU

Mekke müşriklerine mesaj verilmektedir. Yani, bu âyet nazil olduktan sonra, “ne yapalım, daha önce atalarımız Allah'a şirk koştular, biz de onlardan sonra gelen bir nesiliz, şimdi o bâtilı başlatanların yaptıkları yüzünden bizi helak mı edeceksin?” gibi şirklerini kendilerince haklı çıkarmaya çalışan hiçbir grubun gerekçesi kabul edilmeyecektir.

Zemaşerî'nin âyetlere getirdiği bu yorum, çerçevesini çizmeye çalıştığımız tarihsel arka plan ve muhteva hem sûrenin bütünlüğü hem de âyetlerin siyak, sibak ve tenasübü açısından daha tutarlı gözükmetedir. Bu yorum bizlere, âyeti tarih üstü anlama yerine tarih içinde ve muhataplarıyla anlama imkânı vermektedir.

A'râf Sûresinde geçen peygamberler, kavimler ve sözün söylendiği ortamı yansıtan bir harita.

Sonuç

İlgili âyetlerdeki metin içi ve tarihsel bağlam dikkate alınmadığında; kıyamete kadar gelecek tüm insanların âdemin sulbünden zerrelere halinde çıkarılıp ruhlar âleminde maddi sûretler halinde yaratılması ve tanıklık etmeleri şeklindeki anlam kurguya dönüşmektedir. Âyetleri bağlamlarından koparıp yazarın yorum dünyasından yansıtarak mitileştirmek, İslâm düşüncesinde metni paranteze alan belki de en problemlili yaklaşımlardan biridir. Aynı zamanda usûl problemini de bünyesinde taşımaktadır. Oysa Kuran ilimleri arasında zikredilen ve “tenâsübü'l-ây ve's-süver veya münâsebâtü'l-Kur'an” adlarıyla anılan bilgi alanı bile Kur'an'ı anlama ve yorumlamada dikkate alınsa bizi birçok anlama hatalarından koruyabilir.

Zemaşerî'nin yaptığı birinci yorum, âyetin dilbilimsel yönüne işaret etmektedir ve üslûbu'l-Kur'an çerçevesinde âyetlerin anlaşılmasına yardım ettiği söylenmelidir. Bu yorum gelenekte anlaşıldığı şekliyle temsili/simgesel anlatıma denk düşmektedir.

Zemahşerî'nin yaptığı ikinci yorum, kelimeleri tarihle buluşturup, tarihi anlamının bir konusu haline getirmektedir. Bu sayede âyetler, tamamen temsilî, zihnî ve hayalî olmaktan çıkıp tarih içinde muhataplarıyla anlamlı hale gelmektedir. Âyetler bu yoruma göre ilk muhataplarına bir şeyler söyleyip anlattığı gibi, bize de kendi tarihselliğimiz içinde hitap etmiş olmaktadır.

Çalışmaya konu olan âyetler özelinde de görülmektedir ki, tarihsel okuma alışkanlığımız henüz gün yüzüne çıkabilmiş değildir. Aslında tefsir geleneğimiz, tarihi, tefsire ve yorumlamaya dâhil etmiştir. Fakat sonraki dönemlerde siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerle dinî metinlerin tarih üstü ve mitleştirici okuma ve yorumlama biçimi hâkim olmuştur. Bu durumda artık metin paranteze alınarak âyetlere yorumların penceresinden bakılmaya başlanmış, yorumun dünyası âyetin dünyasına ulaşmayı zorlaştırmıştır. Netice itibarıyla Allah, bu iki âyette de tarihsel bir bağlamda insanlara hitap etmiştir. Vakıa İsrâiloğulları'yla ilgilidir ve tarihî ve insanî tecrübeleri aşan bir mesele değildir. Zemahşerî'nin, ilgili âyetleri tefsir ediş şekline baktığımızda, dili ve tarihi aşan yorumlara itibar etmediği anlaşılmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Bilal Deliser

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

**YORUMUN DÜNYASINDAN METNİN DÜNYASINA: A'RÂF SÛRESİ 172 VE 173.
ÂYETLERİNİN SÛRE BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE ANLAMI VE ZEMAŞERÎ'NİN YORUMU**

Kaynakça

- Aydın, Ömer. "Kâlû Belâ (A'râf, 7/172) Âyetinin Farklı Bir Yorumu". *Ekev Akademi Dergisi* 11/32 (Yaz 2007), 37-46.
- Cengiz, Muammer. "Tasavvuf Tarihinde Elest Mîsâkına Dair Yorumlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017), 905-924.
- Coşkun, Muhammed. "Tefsir Literatüründe Elest Bezmi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016), 97-120.
- Çağlı, Necdet. "Hakikat-Mecaz Kutuplaşması Bağlamında Kur'an'da Temsilî (Simgesel) Anlatım". *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (Bahar 2013), 93-112.
- Çetiner, Bedreddin. *Fâtîha'dan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2022.
- Deliser, Bilal. *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020.
- Deniz, Gürbüz. "Elest Bezmi ya da Hangi Söz?". *Eskiyeni* 26 (Bahar 2013), 151-161.
- Hamdi, Elmalılı Muhammed. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Yayıncılık, ts.
- Işık, Şemsettin. "İlk Misak (Elest Sözleşmesi)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2019), 87-95.
- Koç, Turan. *Din Dili*. Kayseri: Rey Yayınları, ts.
- Mevdûdî. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 6 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Parlak, Ali. "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi". *Universal Journal of Theology* 3/2 (2018), 109-132.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Temsilî Anlatım*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf, 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl, Keşşâf Tefsiri, (Metin-Çeviri)*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.